

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.
1953

Περί την Αχειροποίητον Θεσσαλονίκης

Α. Ξυγγόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.9271](https://doi.org/10.12681/makedonika.9271)

Copyright © 2016, Α. Ξυγγόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ξυγγόπουλος Α. (2017). Περί την Αχειροποίητον Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 2, 472–487.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.9271>

ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Α'.

ΠΑΛΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΤΗΣ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΥ

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1926 μέχρι τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 1928 ἐγένοντο εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης ἐργασίαι εἰς μεγάλην ἔκτασιν, σκοπὸν ἔχουσαι τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ μνημείου, ἵνα ἀποδοθῇ τοῦτο εἰς τὴν θείαν λατρείαν, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἶχε χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν στέγασιν μεγάλου ἀριθμοῦ προσφύγων.

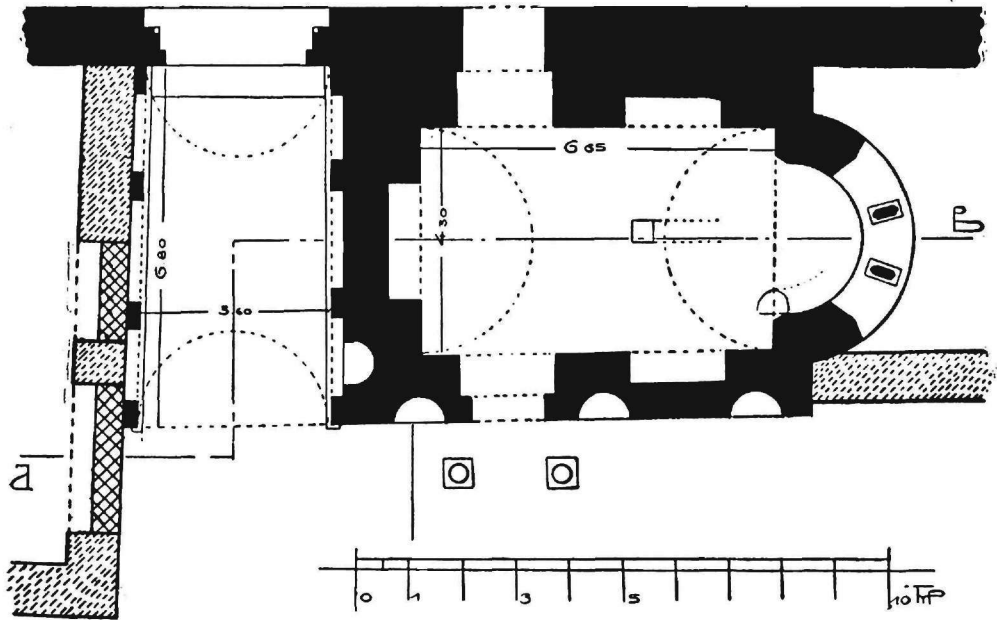
Τὰς ἐργασίας ταύτας διηύθυνα τότε ὡς ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μακεδονίας, τὴν δὲ ἀρχιτεκτονικὴν ἐπίβλεψιν εἶχον ἀναλάβει ὁ ἀείμνηστος Ἀριστοτέλης Ζάχος καὶ ὁ εἰς τὸ Γραφεῖον Σχεδίου Πόλεως ἀνήκων τότε ἀρχιτέκτων κ. Νεοκλῆς Παπαδάκης. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῶν ἐργασιῶν ἐκείνων ἔκρινα σκόπιμον νὰ ἐρευνήσω ἀρχαιολογικῶς τὸ μνημεῖον καὶ νὰ προωθῆσω οὕτω κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ἐπίλυσιν τῶν πολλαπλῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα τοῦτο παρουσιάζει. Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου ἐκείνων δὲν εὗρον ἔκτοτε τὸν καιρὸν νὰ δημοσιεύσω.¹ Τὸ πρῶτον τώρα μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ δημοσίευσίς μου αὕτη θὰ εἶναι ἴσως χρήσιμος εἰς τὸν μέλλοντα ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὸ σημαντικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὰ εὐρήματα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς τέσσαρα κεφάλαια: 1) Λείψανα ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος, 2) Ἴερὸν Βῆμα, 3) Βαπτιστήριον καὶ 4) Κινητὰ εὐρήματα.

1) Λείψανα ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος. Εἰς τὸν χῶρον, ὅπου ἐκτίσθη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 5ου αἰῶνος ὁ ναὸς τῆς Ἀχειροποιήτου,² εὗρίσκετο παλαιότερον, τῶν τελευταίων ἴσως ρωμαϊκῶν χρόνων.

¹ Περιληπτικὰς ἀνακοινώσεις περὶ αὐτῶν ἔδωκα εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 3, 1926, 379 καὶ ἰδίως 4, 1927, 393 κ. ἔξ.

² Τὴν πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἀχειροποιήτου σχετικὴν βιβλιογραφίαν καὶ τὰς νεωτέρας ἐνδείξεις περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀνεγέρσεώς του βλ. ἐν Α. Ξυγγοπούλου, Αἱ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης εἰδήσεις τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, εἰς τὸν Τόμον ἑξακοσιετηρίδος Ἀρμενοπούλου, Θεσσαλονίκη, 1950, σ. 1 κ. ἔξ. καὶ σ. 12.

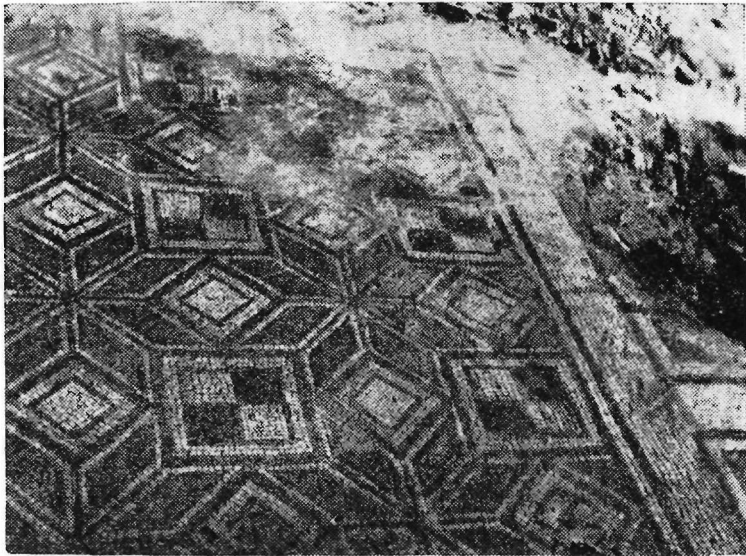
ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΑ
ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ

5^{ον}
ΑΙΩΝΟΣ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΣ ΔΙΑΚΑΤΑΣΚΕΥΗ
1927 - 1928

Εικ. 1. Τὸ Βαπτιστήριον τῆς Ἀχειροποιήτου (Κάτοπις καὶ τομὴ).

οικοδόμημα. Τοῦτο ἦτο ἀσφαλῶς ἠρειπωμένον κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνεγέρσεως τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀχειροποιήτου. Μερικοὶ ὅμως τοῖχοι αὐτοῦ, σφζόμενοι εἰς ἀρκετὸν ὕψος, ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ ναοῦ. Τοῦ ρωμαϊκοῦ τούτου οἰκοδομήματος διακρίνεται σήμερον πλινθόκτιστος τοῖχος βαίνων καθέτως πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς βασιλικῆς καὶ καμπτόμενος κατὰ τὸ ἐλεύθερον νότιον αὐτοῦ ἄκρον πρὸς Δυσμὰς (Εἰκ. 1). Οὗτος φέρει δύο τοξωτὰ ἀνοίγματα, φραχθέντα κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς βασιλικῆς. Ὁ τοῖχος οὗτος μετὰ τὴν ἔμφραξιν τῶν ἀνοιγμάτων ἀπετέλεσε τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς καμαροσκεπιάστου στοᾶς, ἡ ὁποία ἐκτίσθη συγχρόνως μὲ τὴν βασιλικὴν καὶ ὡδηγεῖ εἰς τὴν νοτίαν αὐτῆς εἴσοδον.

Εἰκ. 2. Ρωμαϊκὸν ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐντὸς τῆς Ἀχειροποιήτου.

Ἐξω τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἐτέρου τοῖχου, ἐκτισμένου διὰ πλινθῶν ὁμοίου πάχους πρὸς τοὺς τοῦ προηγουμένως περιγραφέντος. Ὁ δεύτερος οὗτος τοῖχος βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς βασιλικῆς ἐκτεινόμενος πρὸς Ἀνατολὰς (Εἰκ. 1). Ἐπὶ τοῦ τοῖχου τούτου ἔχει κτισθῆ ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ Βαπτιστηρίου, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος.

Πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα, λείψανα τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ μνημονευθέντες ἤδη τοῖχοι, σχετίζεται καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Τοῦτο εὐρέθη εἰς βάθος 0,45 μ. ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ βορείου κλίτους (Εἰκ. 3), ἐσημάτιζε δὲ τετράγωνον, τοῦ ὁποίου τὸ νότιον μέρος κατεστράφη ὄχι ὀλίγον κατὰ τὴν

θεμελίωσιν τοῦ βορείου στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς. Ἄλλο τμῆμα τῆς ἰδίας ἐπίσης πλευρᾶς τοῦ ψηφιδωτοῦ κατεστράφη ἀργότερον διὰ τὴν κατασκευὴν τάφου, λείψανα τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν κατὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν ἐκσκαφὴν τοῦ μέρους ἐκείνου. Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο δάπεδον (Εἰκ. 2) διαιρεῖται εἰς τετράγωνα, φέροντα πολύχρωμον γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἀρκετὰ λεπτῆς καὶ ἐπιμελοῦς ἐργασίας. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὄλου δαπέδου ἀνευρέθη ἀβαθῆς κτιστὴ καὶ πολυγωνικὴ κοιλότης εἰς σχῆμα λεκάνης, ὃ πυθμὴν καὶ τὰ τοιχώματα τῆς ὁποίας ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ λευκῶν ἐναλλάξ καὶ μελανῶν πλακιδίων. Εἰς τὸν πυθμὴν τῆς λεκάνης ὑπῆρχε μικρὸς ὀχετός, διευθυνόμενος πρὸς Βορρᾶν. Εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ μικροῦ ἀναβρυτηρίου.¹ Τὸ ἀνευρεθὲν συνεπῶς ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκόσμηε τὴν αὐτὴν οἰκίαν τῶν τελευταίων πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναμφιβόλως ἀνήκουν καὶ τὰ ἔξω τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς σωζόμενα λείψανα τοίχων, τὰ ἤδη περιγραφέντα. Τὸ ρωμαϊκὸν τοῦτο κτήριον ὑπέθεσε τελευταῖον ὁ Ch. Edson ὅτι ἦτο ἴσως ναός.² Ἡ ὑπαρξὶς ὁμοῦς αὐτῆς μετ' ἀναβρυτηρίου δὲν καθιστᾷ πιθανὴν τὴν εἰκασίαν ταύτην.

2) Ἴερὸν Βῆμα. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἴεροῦ ἐπισωρευμένων χωμάτων ἀνευρέθη χαμηλὴ ἐξέδρα ὕψους 0,35 μ., κατασκευασμένη διὰ πλίνθων καὶ καταλαμβάνουσα ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος (Εἰκ. 3, 4). Εἰς τὴν εὐθείαν δυτικὴν αὐτῆς ὄψιν ὑπῆρχε κατὰ τὸ μέσον ἔσοχὴ σχήματος Π, φέρουσα εἰς τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν χαμηλὴν βαθμίδα. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἐξέδρας, ὅπως καὶ αἱ βαθμίδες, ἔφερον ἐπένδυσιν ἐκ λεπτῶν πλακῶν μαρμάρου λευκοῦ χρώματος, λείψανα τῆς ὁποίας ἀρκετὰ διεσώζοντο. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἐξέδρα ἦτο ἀναμφιβόλως τὸ Σύνθρονον τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐσχετίζοντο καὶ αἱ δύο πρὸ τῆς ἀψίδος ἀποκαλυφθεῖσαι ὀρθογώνιοι κτισταὶ βάσεις, αἱ βαίνουσαι παραλλήλως πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ναοῦ καὶ χωριζόμεναι ἀπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἐξέδρας διὰ στενοῦ διαδρόμου πλάτους 0,70 μ. Αἱ κτισταὶ αὗται βάσεις, σωζόμεναι εἰς ἑλάχιστον ἀπὸ τοῦ δαπέδου ὕψους, ἔφερον ὁμοίως ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν λείψανα ὀρθομαρμαρώσεως.

Ἡ εἰς σχῆμα Π μορφὴ αὐτῆ τοῦ Συνθρόνου δὲν ἦτο μοναδικὴ ἐνταῦθα. Αἱ δύο ἐκ τῶν βασιλικῶν τῆς Νικοπόλεως,³ ἡ βασιλικὴ τῶν Στό-

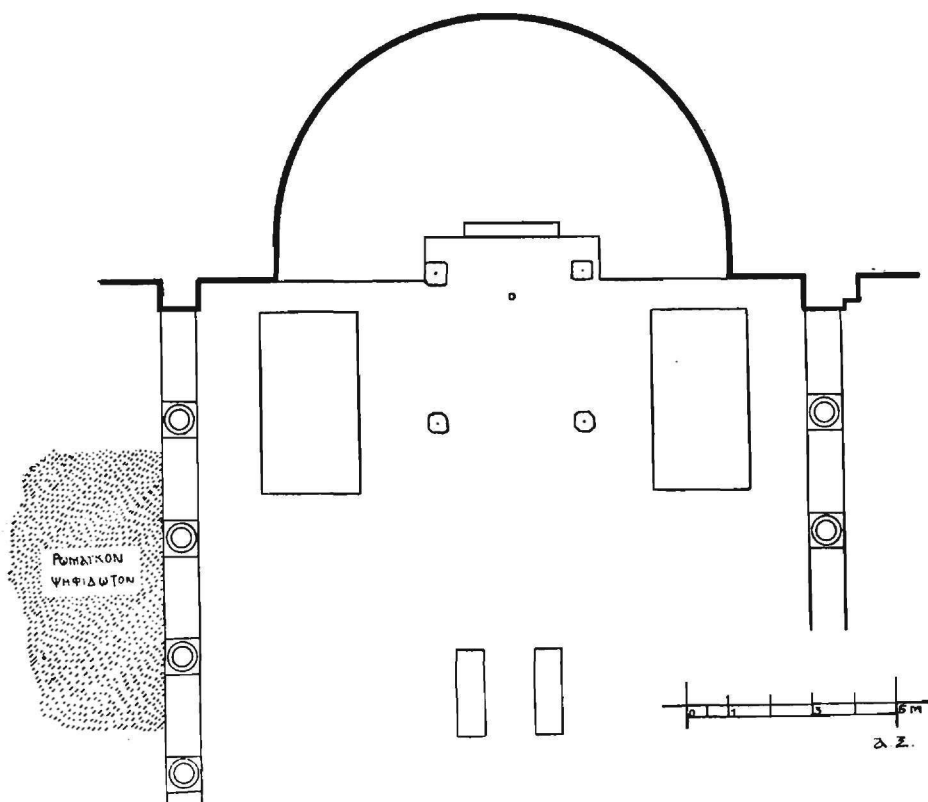
¹ Ὅμοιον ἐντελῶς ἀναβρυτήριον ὑπῆρχεν εἰς τὸ κέντρον ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἀνήκοντος εἰς οἰκίαν τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἡ ὁποία ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν ὑπονόμων εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ δάπεδον τοῦτο μετεκομίσθη εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.

² Ch. Edson, *Cults of Thessalonica* (Macedonica III) εἰς τὸ περ. Harvard Theological Review, 41, 1948, σ. 178-180.

³ Βλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1929, σ. 202, εἰκ. 33 καὶ 206, εἰκ. 37.

βων¹ και ἄλλαι ἀκόμη παρέχουν παραδείγματα ἀναλόγου μορφῆς τοῦ Συνθρόνου, με μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐκεῖ, ὀπισθεν τῆς ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας, ὑπάρχει διάδρομος, χωρίζων αὐτὴν ἀπὸ τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος. Τὰ μνημονευθέντα ἐπίσης παραδείγματα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ αἱ δύο πρὸς τῆς ἐξέδρας ὀρθογώνιοι βάσεις ἔφερον ἀρχικῶς βαθμίδας.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ εἰς σχῆμα Π Συνθρόνου τῆς Ἀχειροποιήτου ἀπε-

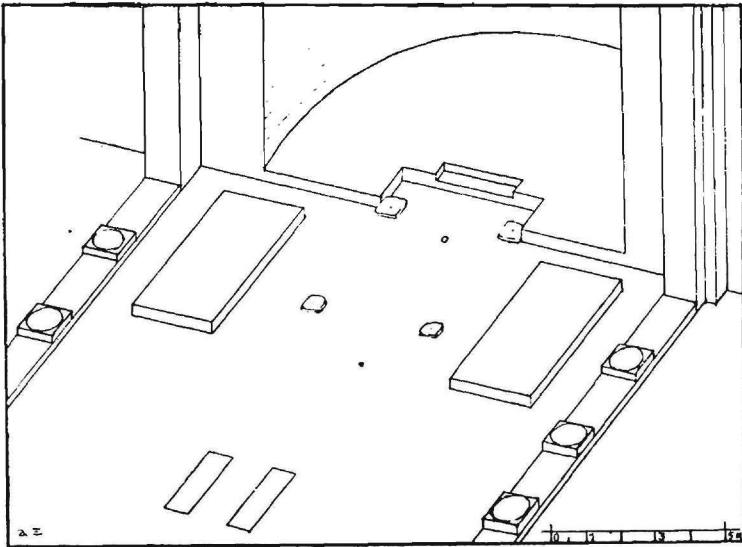
Εἰκ. 3. Τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα κτισμάτων εἰς τὸ Ἱερόν Βῆμα τῆς Ἀχειροποιήτου.

καλύφθησαν αἱ θεμελιώσεις διὰ τὰς βάσεις τῶν τεσσάρων κίωνων τοῦ Κιβωρίου, τοῦ στεγάζοντος τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν (Εἰκ. 3, 4). Αὗται ἀπετελοῦντο ἐκ λίαν κατεστραμμένων κορινθιακῶν κιονοκράνων ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὸ πρὸς Ἀνατολὰς μέρος τοῦ ὑπὸ τῶν τεσσάρων θεμελιώσεων διὰ τὰς βάσεις τοῦ Κιβωρίου σχηματιζομένου τετραγώνου, καὶ κατὰ τὸ μέσον, ἀπεκαλύφθη τὸ ἐγκαίνιον τοῦ ναοῦ. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ μικροῦ τετραγώνου ὀρύγματος,

¹ Ἀρχ. Ἐφημ. ἐνθ' ἀν. σ. 179, εἰκ. 10.

τοῦ ὁποίου αἱ πλευραὶ ἦσαν ἐπενδεδυμέναι διὰ πλακιδίων ἐκ λευκοῦ μάρμαρου. Ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος εὐρέθη μικροσκοπικὸν μολύβδινον κιβωτίδιον μετὰ πάματος, οὐδεμίαν φέρον διακόσμησιν καὶ λίαν κατεστραμμένον, περιέχον δὲ μικρὰ τεμάχια ὀστέων.¹

Τὴν διατήρησιν τῶν ἀνευρεθέντων τούτων λειψάνων τοῦ Συνθρόνου καὶ τῆς Ἁγίας Τραπέζης δὲν ἠδυνήθη, παρὰ τὰς προσπαθείας μου, νὰ ἐπιτύχω, διότι ἡ συντήρησις καὶ ἡ ἀποκατάστασις αὐτῶν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν μορφήν ἀπήρουν καὶ δαπάνας μεγάλας καὶ χρόνον μακρὸν, ἡ δὲ Ἱ. Μητροπόλις ἐπέσπευδε τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ναοῦ εἰς τὴν θεῖαν λατρείαν, ἥ:

Εἰκ. 4 Ἴσομετρικὴ ἀπεικόνισις τῶν εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα τῆς Ἀχειροποιήτου ἀνευρεθέντων κτισμάτων.

ὁποία οὐσιωδῶς θὰ παρημποδίζετο, ἂν τὰ λείψανα ταῦτα τοῦ Συνθρόνου διετηροῦντο εἰς οἷαν κατάστασιν εὐρέθησαν. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθη νὰ κάμω, ἦτο ἡ κατασκευὴ ἀκριβεστάτων σχεδίων. Τὰ σχέδια ταῦτα, παρατιθέμενα ἐνταῦθα, εἶναι, νομίζω, ἱκανὰ νὰ παράσχουν σαφεστάτην ἰδέαν τῆς διατάξεως τοῦ Ἱεροῦ.

Τὴν ἔκτασιν τέλους τοῦ Βήματος καὶ τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκειτο ἡ εἴσοδος τοῦ Τέμπλου, μᾶς δίδουν τὰ δύο ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὀρθογώνια μάρμαρα με ἀκατέργαστον τὴν ἐπιφάνειάν των, τὰ βαίνοντα παραλλήλως πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ναοῦ (Εἰκ. 3, 4). Τὰ μάρμαρα ταῦτα, ἀπέχοντα

¹ Τοῦτο παρεδόθη τότε πρὸς φύλαξιν εἰς τὸν γειτονικὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου. Ποία ἔκτοτε ἡ τύχη του δὲν γνωρίζω.

15 μ. από τοῦ βάθους τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος καὶ 5,90 μ. ἀπὸ τῶν κιονοστοιχιῶν, ἀπειτέλουν τὰς βάσεις τῆς πύλης τοῦ Τέμπλου, ἡ ὁποία εἶχεν ἀνοιγμα 1,20 μ. Ἡ ἀκατέργαστος ἐπιφάνειά των δεικνύει ὅτι ἐπ' αὐτῶν ἴσταντο τὰ θωράκια, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν εἴσοδον τοῦ Τέμπλου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἀνάλογον περίπου πρὸς τὸ τῆς μεγάλης βασιλικῆς Νικοπόλεως.¹

Εἰκ. 5. Ἡ κατάσταση τῆς ἀψίδος τοῦ Βαπτιστηρίου τῆς Ἀχειροποιήτου μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν χωμάτων.

3) Βαπτιστήριον. Εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω ὅτι πρὸ τῆς κατὰ τὴν νοτιαν πλευρὰν τοῦ μνημείου εἰσόδου εὐρίσκεται καμαροσκέπαστος στοά, τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ὁ ἐκ τοῦ παλαιοτέρου ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος σφζόμενος τοῖχος. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς στοᾶς ταύτης εἶναι προσκεκολλημένον μικρὸν παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον, ὅπως θὰ ἴδωμεν, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ Βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς.

¹ Βλ. Π.Α.Ε. 1938, σ. 116, πίν. 1.

Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο (Εἰκ. 1) πρὸ τῶν ἐκεῖ γενομένων ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου ἐργασιῶν ἦτο κεκαλυμμένον μέχρι τῆς στέγης ὑπὸ χωμάτων, οὕτως ὥστε ἐξωτερικῶς δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀντιληφθῇ τις τὴν ὑπαρξίν του. Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ, πλήρης ἐπίσης χωμάτων μέχρι περι-που τῆς καμάρας τῆς στέγης, ἐγένετο πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ του διὰ τῆς θύρας, διὰ τῆς ὁποίας τοῦτο συγκοινωνεῖ μὲ τὴν βασιλικήν. Φαίνεται ὁμως ὅτι καὶ ἡ θύρα αὕτη εἶχεν ἐπίσης φραχθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ παρεκκλήσιον οὐδόλως ση-μειοῦται εἰς τὰ ὑπάρχοντα σχέδια τῆς Ἀχειροποιήτου, οὔτε τῶν Texier-Pullan¹ οὔτε τοῦ Le Tourneau.² Τὸ τελευταῖον σημειώνει μόνον εἰς τὴν θέσιν τοῦ παρεκκλησίου τουρκικὰς οἰκίας, αἱ ὁποῖαι ἔφρασσον, ὡς φαίνε-ται, πανταχόθεν αὐτό.³ Τὰ χῶματα, τὰ ἐπὶ τοῦ παρεκκλησίου συσσωρευθέντα καὶ καλύψαντα αὐτὸ πανταχόθεν, προήρχοντο πιθανώτατα ἀπὸ τὰ εἰρήπια τῶν οἰκιῶν τούτων, αἱ ὁποῖαι ἄγνωστον πότε καὶ διὰ ποῖον λόγον κατη-δαφίσθησαν.

Μετὰ τὴν ἀπομίκρυνσιν τῶν χωμάτων ἡ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη τὸ παρεκκλήσιον, ἦτο τοιαύτη, ὥστε τοῦτο εἶχεν ἄμεσον ἀνάγκην ἐπισκευῆς καὶ στερεώσεως, διότι ἄλλως ἢ κινεσσομένης του ἦτο ἀναπόφευ-κτος. Τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος ἐσώζετο μόνον τὸ κάτω μέρος μέχρι τῆς βάσεως τῶν κιονίσκων τοῦ τριλόβου παραθύρου, οἱ ὁποῖοι ἀνευρέθησαν ἰστάμενοι εἰς τὴν θέσιν των. Ὀλόκληρον τὸ τετρατοσφαίριον τῆς ἀψίδος εἶχε καταπέσει, ἡ δὲ καμάρα, ἡ στεγάζουσα τὸ παρεκκλήσιον, παρουσίαζε μεγάλας ὀπὰς καὶ ρήγματα καὶ ὁ νότιος τοῖχος εἶχε παρεκκλίνει ἐπικινδύ-νως τῆς κατακορύφου. Τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη τὸ παρεκ-κλήσιον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν του ἀπὸ τὰ καλύπτοντα αὐτὸ χῶματα, δεικνύει ἡ τότε ληφθεῖσα φωτογραφία, ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη (Εἰκ. 5).

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων καὶ χωρὶς οὐδεμίαν ἀπο-μίκρυνσιν ἀπὸ τὸ παλαιὸν σχέδιον ἐγένετο ὑπὸ τὰς δηγίας τοῦ ἀειμνήστου Α. Ζάχου καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ν. Παπαδάκη ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν ἄνω μερῶν τοῦ κτηρίου, οὕτως ὥστε ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν τοῦτο σήμερον παρουσιάζει μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του (Εἰκ. 6), οὐδόλως ἀπομακρύνε-ται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν.⁴

¹ Ch. Texier - R. P. Pullan, Byzantine Architecture, London, 1864, πίν. XLII.

² Ch. Diehl - M. Le Tourneau - H. Saladin, Monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918, πίν. III.

³ Τὰς οἰκίας δύναται τις νὰ ἴδῃ εἰς τὰς φωτογραφίας παρὰ Diehl - Le Tourneau - Saladin, ἐνθ' ἄν. σ. 40, εἰκ. 8. καὶ σ. 41, εἰκ. 9.

⁴ Αἱ μόναι παρεκκλίσεις εἶναι ὅτι ὁ νότιος τοῖχος ἀνεκτίσθη ὄχι μὲ πλίνθους, ὅπως ἦτο ὁ παλαιός, ἀλλὰ μὲ πλινθοπεριβλήτους λιθίνους δόμους, διότι ἡ κατασκευὴ

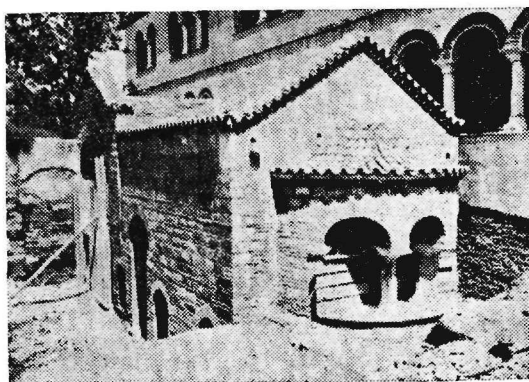
Ἐξ ἐξετάσωμεν νῦν κάπως λεπτομερέστερον τὸ μικρὸν αὐτὸ παρεκκλήσιον (Εἰκ. 1). Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθογωνίου χώρου, στεγαζομένου ὑπὸ ἡμικυλινδρικής καμάρας καὶ ἔχοντος κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνοίγεται μέγα τρίλοβον παράθυρον. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς ἀνοίγεται εἴσοδος, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπῆρχεν ἄλλοτε μικρὸν πρόφυλον, στηριζόμενον ἐπὶ δύο κιόνων, ὡς δεικνύουν αἱ κατὰ χώραν εὑρεθεῖσαι βάσεις των.¹ Ἡ νοτία αὐτῆ πλευρὰ κοσμεῖται

εἰδικῶν πλίνθων, ὁμοίων πρὸς τὰς ἀρχικάς, ἦτο τότε ἀδύατος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐπίσης εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ νοτίου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐτέθη ὁδοντωτὴ ἐκ κεράμων ταινία. Τέλος εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς στέγης τὸ τύμπανον κατεσκευάσθη ὑπερυψωμένον, διότι λείψανα τοιοῦτου ἀνευρέθησαν ἐπὶ τῆς παλαιᾶς στέγης. Φαίνεται ὅτι τὸ ὑπερυψωμένον αὐτὸ τύμπανον προήρχετο ἀπὸ ἐπισκευῆν, γενομένην κατὰ τοὺς κυρίους βυζαντινοὺς χρόνους. Ταύτης ἄλλωστε τεκμήρια καὶ ἄλλα διεπίστωσα κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας. Αἱ μηδαμιά δὲ αὐτὰ παρεκκλίσεις οὐδόλως δικαιολογοῦν τὰ μετὰ τὴν αὐστηρότητα γραφόμενα εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον τοῦ κ. Σ. Πελεκανίδου, Παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα Θεσσαλονίκης. Ἀχειροποίητος, Μονὴ Λατόμου, Θεσσαλονίκη, 1949, σ. 24, «Τὸ ἐκκλησιάκι τοῦτο παρὰ τὸ ὄψωμόν του εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν...». Αἱ ἀσημαντοὶ παρεκκλίσεις, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἀνέφερα, δὲν εἶναι ἱκαναί νὰ «περαμορφώσουν» τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν τοῦ μνημείου, ὅπως ἀποφαίνεται τὸσον ἀπολύτως ὁ κ. Πελεκανίδης, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν κατὰστασιν τοῦ παρεκκλησίου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποκαλύψεως του. Εἶναι προφανές ὅτι οὗτος συγχέει κατὰ τρόπον περιέργον τὴν δευτερευούσης σημασίας τεχνικὰς καὶ διακοσμητικὰς λεπτομερεῖας πρὸς τὴν ἐντελῶς ἄσχετον μετὰ αὐτὰς ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν καὶ ὅτι βασιζει τὰς κάπως βιαστικὰς κρίσεις του εἰς τὴν αἰσθητικὴν. Ἀλλὰ μόνη ἡ αἰσθητικὴ ἐξέτασις, ὅταν δὲν συνοδεύεται καὶ μετὰ ἄλλας ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις, ἐκ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν πραγμάτων ἀπορροεῖται, δὲν εἶναι διόλου ἀσφαλὴς μέθοδος κρίσεως ἐνὸς ἔργου τέχνης καὶ πολὺ συχνὰ ἀποβαίνει ἐξαιρετικῶς ἐπικίνδυνος, δυναμένη νὰ ὀδηγήσῃ εἰς συμπεράσματα κατὰ βάσιν ἐσφαλμένα. Ἀπόδειξιν τοῦτου προχειροτάτην παρέχει τὸ περὶ τῆς αἰσθητικῆς τῆς Ἀχειροποίητου κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Πελεκανίδου (σ. 35 κ.ἐξ.). Εἰς αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον τῆς ξυλοστέγου βασιλικῆς δημιουργημάτων χριστιανῶν καὶ εὐρίσκει εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ τύπου τούτου τὸν κατοπτρισμὸν τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ στοιχειωδέστατα ἐγχειρίδια τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας διδάσκουν, ἂν δὲν ἀπατώμαι, ὅτι ὁ τύπος τῆς ξυλοστέγου βασιλικῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει καὶ ἡ Ἀχειροποίητος, ἐδημιουργήθη κατὰ τοὺς τελευταίους προχριστιανικοὺς αἰῶνας εἰς τὰς ἑλληνιστικὰς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ διὰ τοῦτο ἄλλωστε ἡ βασιλικὴ τοῦ τύπου τούτου εἶναι γνωστὴ μετὰ τὸ ὄνομα ἑλληνιστικῆ. Ἐκεῖθεν τὴν παρέλαβον οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν εὐρυτάτην χρῆσιν ποῦ ἔκαμαν αὐτῆς, τῆς ἔδωκαν τὴν ὀρθογωνικὴν τῆς σχεδὸν μορφήν. Οἱ χριστιανοὶ εὗρον εἰκομὸν πλέον τὸν τύπον καὶ τὸν ἐχρησιμοποίησαν σχεδὸν αὐτούσιον, μετὰ ὡρισμένας μικρὰς μόνον μεταβολάς, ἀπαιτήτους διὰ τὰς λειτουργικὰς ἀνάγκας τῆς νέας τῶν θρησκείας. Τὰ λεγόμενα συνεπῶς ὑπὸ τοῦ συγγρ. ὅτι ἡ βασιλικὴ ἀντικατοπτρίζει «τὴ χαρούμενη θρησκεία τοῦ Χριστοῦ κ.λ.π.» εὐρίσκονται πολὺ μακρὰν τῆς πραγματικότητος.

¹ Τὸ πρόφυλον τοῦτο δὲν ἀνεκτίσθη καὶ δι' ἑλλειψιν χρημάτων. κυρίως ὁμως διότι δὲν ὑπῆρχε καιμῖα ἀσφαλῆς ἐνδείξεις περὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἄνω αὐτοῦ μέρους.

ἔξωτερικῶς καὶ ἀπὸ τρεῖς χαμηλὰς ἡμικυλινδρικὰς κόγχας. Τὸ ἔσωτερικὸν τοῦ παρεκκλησίου συγκοινωνεῖ μὲ τὴν βασιλικὴν διὰ θύρας, εὐρισκομένης εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείας αὐτοῦ πλευρᾶς. Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐσώθησαν ἐλάχιστα λείψανα ψηφιδωτῆς διακοσμῆσεως, τῆς ὁποίας τὸ θέμα δὲν εἶναι δυστυχῶς δυνατόν νὰ καθορισθῇ.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εὑρημα, χάρις εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ ὁρισθῇ μετ' ἀπολύτου ἀσφαλείας ὁ προσορισμὸς τοῦ παρεκκλησίου, εἶναι ἡ εἰς τὸ μέσον περιῖπου τοῦ δαπέδου ἀποκαλυφθεῖσα τετράγωνος, ἐπιμελῶς

Εἰκ. 6. Τὸ Βαπτιστήριον τῆς Ἀχειροποιήτου ὡς ἀποκατεστάθη.

κατεσκευασμένη καὶ ὄχι πολὺ βαθεῖα ὀπή. Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ὀπῆς ταύτης ἐκκινεῖ ὄχετός, διευθυνόμενος πρὸς τὴν ἀψίδα. Μὲ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ὀπῆς καὶ τοῦ πρὸς αὐτὴν συνδεομένου ὄχετοῦ πιστοῦται ἀπολύτως ὅτι τὸ παρεκκλήσιον ἦτο τὸ Βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς. Ὑπεράνω τῆς ὀπῆς, ἐπὶ τοῦ δαπέδου, θὰ εὐρίσκετο ἀναμφιβόλως ἡ μαρμαρίνη κολυμβήθρα, σταυροειδοῦς πιθανώτατα σχήματος, ἀνάλογος πρὸς τὰς διασωθείσας τοιαύτας εἰς τὴν Καταπολιανὴν τῆς Πάρου καὶ ἀλλαχοῦ.¹ Διὰ τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς κατευθυνομένου ὄχετοῦ ἀπήγοντο τὰ ὕδατα τοῦ Βαπτίσματος. Δέον τέλος νὰ προστεθῇ ὅτι πλὴν τῆς κεντρικῆς αὐτῆς ὀπῆς ἀπεκαλύφθη καὶ ἄλλη μικροτέρα παρὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀψίδος τοῦ παρεκκλησίου, συνδεομένη ὁμοίως δι' ὄχετοῦ, ὃ ὁποῖος ἔχει διεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος. Τὸν προσορισμὸν αὐτῆς δὲν μοῦ εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγήσω.

4) Κινητὰ εὐρήματα. Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας ἀνευρέθη

¹ Βλ. τοιαῦτα παραδείγματα προχείρως παρὰ R. M. Dawkins ἐν B. S. A. 19, 1912)13, σ. 125, εἰκ. 2 κ. ἐξ.

μέγας ἀριθμὸς γλυπτῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀνηκόντων εἰς τὴν βασιλικήν, ὡς καὶ ὀλίγα ἐπιγραφαί¹.

Μεταξὺ τῶν γλυπτῶν ὑπάρχουσι θωράκια, τινὰ τῶν ὁποίων ἡδυνήθημεν ν' ἀποκαταστήσωμεν διὰ τῆς συναρμολογήσεως τῶν εὐρεθέντων τεμαχίων. Ταῦτα ἔχουν διαστάσεις $2,22 \times 0,88$ καὶ κοσμοῦνται ὑπὸ ρόμβων εἰς ποικιλίαν παραλλαγῶν, προέρχονται δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τοὺς γυναικωνίτας τῆς βασιλικῆς. Εἰς θωράκιον πιθανῶς ἀνήκουν δύο τεμάχια ἀναγλύφου ἐξαιρετικῆς ὄλως τέχνης. Ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχουν συνεχόμενοι κύκλοι, τοὺς ὁποίους σχηματίζουν δύο ἐλισσόμενοι βλαστοὶ ἀμπέλου. Οἱ κύκλοι οὗτοι πληροῦνται ἐναλλάξ ὑπὸ φύλλων ἀμπέλου καὶ σταφυλῶν, ὡς καὶ ὑπὸ πτηνῶν, τετίγων, κοχλιῶν, σαυρῶν καὶ ἄλλων μικρῶν ζώων.

Ἐπίσης ἀνευρέθησαν τετράγωνοι μαρμαρίνοι πεσσίσκοι, χρησιμεύοντες διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν θωρακίων τοῦ Τέμπλου. Μεταξὺ τῶν ἀνευρεθέντων τοιούτων πεσσίσκων εἶς ἀνήκει εἰς τύπον ἀρκετὰ σπάνιον. Εἰς τὸ ἄνω μέρος φέρει ἀκρωτήριον εἰς σχῆμα κάλυκος ἀνθους, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει προεξοχὴ κωνοειδῆς ἀλάξευτος, προοριζομένη πιθανώτατα, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς πυρὴν μεταλλίνου κοσμήματος.

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων εἶναι καὶ τμήματα μαρμαρίνων τόξων Κιβωρίου, ἴσως τῆς Ἁγίας Τραπέζης, κοσμούμενα μὲ σταυρόν, ἰστάμενον ἐπὶ σφαίρας, καὶ μὲ φυτικὴν διακόσμησιν πολὺ ἐσχηματοποιημένην, τέχνης ὄχι ἐπιμελοῦς². Ταῦτα προέρχονται ἀναμφιβόλως ἀπὸ Κιβώριον χρόνων πολὺ μεταγενεστέρων τῆς ἰδρύσεως τῆς βασιλικῆς.

Τέλος ἀνευρέθη καὶ ὁ μαρμαρίνος Ἄμβων τῆς βασιλικῆς, εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν διατηρούμενος, φέρων ἀπλουστάτην γλυπτικὴν διακόσμησιν³.

Ἐπιγραφαί, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐλάχισται ἀνευρέθησαν:

α) Ἐπὶ τμήματος μαρμάρου, ἀνήκοντος εἰς τὸ ἄνω μέρος θωρακίου:
[Ἐπὲ]ρ εὐχῆς Δημητ[ρίου].]

β) Ἐπὶ τεμαχίου μαρμάρου, ἀποτελοῦντος τὸ σημεῖον συνενώσεως δύο τόξων, διεσώθησαν ἐντὸς κύκλου εἰς τρεῖς στίχους ὀλίγα ἔκτυπα γράμματα, ἀνήκοντα εἰς ἐπιγραφὴν (Εἰκ. 7), δυναμένην ἴσως νὰ συμπληρωθῇ οὕτω:

[Θεοτόκε;]

ΒΟ[ήθει]

ΜΙ[χαὴλ ἐπισ-]

Κ[όρφ.]

¹ Ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνευρεθέντα γλυπτὰ ἀπόκεινται τώρα εἰς τὸν Ἁγ. Γεώργιον, μετακομισθέντα ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος με ἐφόρου κ. Ν. Κοτζιά, ὁ ὁποῖος πρὸς διάκρισιν ἐσημείωσεν ἐπ' αὐτῶν τὸ γράμμα Π.

² Ἀπεικόνισις τούτων εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐφημ. 1929, σ. 238, εἰκ. 71.

³ Ἀπεικόνισις εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐφημ. ἐνθ' ἄν. σ. 245, εἰκ. 77.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι μητροπολίται Θεσσαλονίκης φέροντες τὸ ὄνομα Μιχαήλ εἶναι δύο γνωστοί, ἀκμάσαντες ἀμφοτέρωι κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 13ου αἰῶνος, ὁ Μιχαήλ Χοῦμνος (περὶ τὸ 1222) καὶ ὁ Μιχαήλ Πράτανος (1230—1235)¹.

γ) Ἐπὶ τεμαχίου πλίνθου ἐντυπωμένον μονόγραμμα (ὑψ. 0,055) (Εἰκ. 8), δυνάμενον ἀσφαλῶς ν' ἀναγνωσθῇ: Μ[Η]Τ[Η]Ρ Θ[Ε]Ο[Υ].

Ἡ πλίνθος, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ μονόγραμμα, ἀνήκει ἀναμφιβόλως εἰς τὰς ἀρχικῶς χρησιμοποιηθείσας διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀχειροποιήτου.

B'.

ΑΙ ΔΥΤΙΚΑΙ ΕΙΣΟΔΟΙ ΤΗΣ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΥ

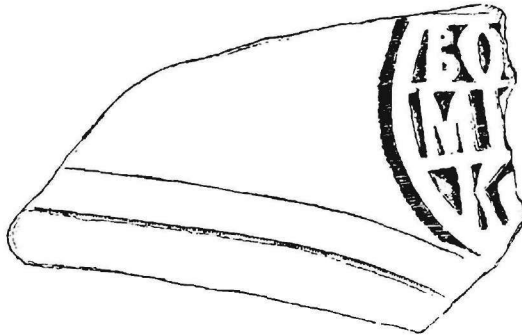
Αἱ δύο μεγάλαι παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ἡ Ἀχειροποιήτος, παρουσιάζουν ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἰσόδων περιέργον πρόβλημα. Εἰς αὐτὰς δηλαδὴ ὑπάρχουν δύο εἰσοδοὶ κατὰ τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἐνῶ τὸ μέσον αὐτῆς καταλαμβάνει ἀντὶ κεντρικῆς θύρας μέγα τρίλοβον παράθυρον.

Διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς περιέργου αὐτῆς διατάξεως, ἡ ὁποία, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐγένοντο ἀρκετὰ μέχρι τοῦδε εἰκασίαι. Ἦδη τὸ 1929 ὁ κ. Α. Ὀρλάνδος (Ἀρχαιολ. Δελτίον, 12, 1929, 29), κατὰ δὲ τὸ 1940 καὶ ἐγὼ (περιοδ. Μακεδονικά, 1, 1940, 10) διετυπώσαμεν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων τὴν γνώμην, ὅτι ἡ διάταξις αὐτὴ τῶν θυρῶν σκοπὸν εἶχε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐντὸς τοῦ ναοῦ εἰσόρμησιν τοῦ ρεύματος τοῦ ἀέρος. Ὀλίγον ἀργότερον, τὸ 1945, ὁ κ. P. Lemerle (Philippes et la Macédoine orientale, Paris, 1945, 327) ὑπέθεσεν ὅτι ἡ θέσις αὐτῆ τῶν θυρῶν προορισμὸν εἶχε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν θέαν τῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ Ἱεροῦ, τελουμένων ἀπὸ τοὺς ἐξωθεν διερχομένους. Τελευταῖον ὁ κ. Σ. Πελεκανίδης εἰς τὸ ἐκλαϊκευτικὸν βιβλιάριόν του Παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα Θεσσαλονίκης. Ἀχειροποιήτος, Μονὴ Λατόμου, Θεσσαλονίκη, 1949, 15 κ. ἐξ. νομίζει ὅτι ὁ λόγος τῆς διατάξεως αὐτῆς εἶναι «ἀρχιτεκτονικός» καὶ τὸν ἐξηγεῖ ὡς ἑξῆς: «Ἡ διαμόρφωσις τῆς δυτικῆς ὄψης τῆς Ἀχειροποιήτου καὶ τῶν παρομοίων μ' αὐτὴν βασιλικῶν ὀφείλεται στὸ τρίστοο αἶθριο καὶ ἰδιαίτερα στὶς πλάγιες στοές, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες βαδίζοντας ὁ χριστιανὸς βρισκόταν μέσα στὴν ἐκκλησία. Τὴν κεντρικὴ πύλη, ποὺ τὴν ἀντικαθιστᾷ τὸ τρίλοβο, τὴ βρισκόμε με-

¹ Ο Tafra li, Thessalonique des origines au XIe siècle, Paris, 1919, σ. 282, ἀριθ. XLVII καὶ σ. 289, ἀριθ. LVIII.

γαλοπρεπή στο μέσο τῆς παράλληλης με τὴν ἐκκλησία δυτικῆς στοᾶς τοῦ αἵθριου. Ἔτσι λοιπόν, μπαίνοντας κανεὶς μέσα ἀπὸ τὴ μνημειώδη πύλη τοῦ αἵθριου, ἀκολουθοῦσε τὶς στοᾶς καὶ ἔφτανε σὶς πλάγιες πύλες, τὶς μόνες ὑπάρχουσες. Ἦταν μιὰ λογικὴ πορεία ποὺ ὀδηγοῦσε στὸ νάρθηκα.

Ὁ κ. Α. Σ(ιγάλας) εἰς τὴν περὶ τοῦ βιβλιαρίου τοῦ κ. Πελεκανίδου διαφημιστικὴν ἐπιφυλλίδα του, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν ἐφημερίδα «Μακεδονίαν» τῆς 11ης Δεκεμβρίου 1949, παραδέχεται ἀσυζητητὴ τὴν γνώμην τοῦ τελευταίου τούτου, γράφων τὰ ἑξῆς: «Μερικοὶ (δηλ. ὁ κ.

Εἰκ. 7. Τμῆμα ἐπιγραφῆς εὑρεθὲν εἰς τὴν Ἀχειροποίητον.

Ὁρλάνδος καὶ ἐγώ), ἔντελῶς λαϊκὰ σκεπτόμενοι, εἶπαν διὰ νὰ μὴ μπαίῃ ὁ ἀέρας καὶ τὸ κρού κατ' εὐθείαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἄλλοι (δηλ. ὁ κ. Lemerle) εἶπαν διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὰ βλέμματα νὰ συναντοῦν ἀμέσως ἀπ' ἔξω τὸ κεντρικὸν κλίτος καὶ τὸ Ἅγιον Βῆμα. Ἐπιστημονικώτερον καὶ ὀρθῶς σκεπτόμενος ὁ κ. Πελεκανίδης ἀναζητεῖ τὴν ἐξήγησιν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν». Κατόπιν ἐκθέτει τὴν γνώμην τοῦ κ. Πελεκανίδου, πρὸς κατοχύρωσιν δὲ αὐτῆς παραθέτει εἰκόνα τῆς κατόψεως τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Κλήμεντος εἰς τὴν Ρώμην. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐκλογή τοῦ μνημείου τούτου τῆς Ρώμης ἦτο λίαν ἀτυχὴς καὶ δεικνύει σαφῶς ὅτι ὁ κ. Σιγάλας δὲν ἐνόησε τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος. Πράγματι εἰς τὸν Ἅγιον Κλήμεντα, ἐνῶ ὑπάρχει Αἶθριον μετὰ στοᾶς, ἡ ἀπὸ δυσμῶν εἴσοδος εἰς τὸν ναὸν εἶναι μία καὶ εὐρίσκειται εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὅχι δὲ δύο κατὰ τὰ ἄκρα αὐτῆς, ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ κ. Πελεκανίδου.

Οὕτως ὁ κ. Σιγάλας ἀποδεικνύει ἀκουσίως ἀβάσιμον τὴν γνώμην τοῦ κ. Πελ., τὴν ὁποίαν προσελάθησε νὰ ἐνισχύσῃ.

Τὸ πρόβλημα ὅμως δὲν εἶναι καθόλου ἀπλοῦν καὶ οὔτε λύεται κατὰ τρόπον θετικὸν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Πελ. προταθεῖσαν γνώμην, τὴν ὁποίαν προσελάθησε νὰ ὑποστηρίξῃ ὁ κ. Σιγάλας ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος τῶν πρα-

γμαίων. Ἡ δυσκολία κυρίως ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ σφρζόμενα μνημεῖα παρουσιάζουν τοιαύτην ποικιλίαν, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατος ἡ ὑπαγωγή των εἰς γενικὰς λύσεις, βασιζομένας εἰς τὴν «ἀρχιτεκτονικήν», ὅπως χαρακτηρίζει τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Πελ. προταθεῖσαν ὁ κ. Σιγ. Περὶ τούτου εἶναι εὔκολον νὰ πεισθῇ τις, ἂν ὀίψη πρόχειρον βλέμμα εἰς μερικά τοιαῦτα μνημεῖα.

Εἰς σειρὰν ὁλόκληρον παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν παρὰ τὴν ὑπαρξιν Αἰθρίου εὐρίσκομεν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν μίαν εἴσοδον εἰς τὸ μέσον αὐτῆς (Ἄγ. Κλήμης Ρώμης, Βασιλικὴ Βάρνας τῆς Βουλγαρίας κ. ἄ.), ἀλλαγῶν δὲ τρεῖς ἕως πέντε εἰσόδους, τῶν ὁποίων ἡ μία, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὸ μέσον (Βηθλεέμ, Γέρασα, Μίλητος, Βασιλικὴ Β' Πέργης, Ναὸς Θεολόγου Ἐφέσου, Ἄγ. Εἰρήνη Κων)πόλεως κ. ἄ.).

Εἰς ἄλλα μνημεῖα πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὑπάρχει στοὰ με κιονοστοιχίαν, συνέχεια κατὰ τινα τρόπον τῶν στοῶν τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν τοῦ Αἰθρίου, ὅπισθεν δὲ αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς βασιλικῆς, ἀνοίγονται τρεῖς εἴσοδοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἰς τὸ μέσον (Βασιλικὴ Α' Φιλίππων, Βασιλικὴ Ρώμης: Παλαιὸς Ἄγ. Πέτρος, Ἄγ. Παῦλος, Λατερανοῦ κ. ἄ.). Εἰς ἄλλα δὲ μνημεῖα τῆς Ρώμης (Sta Maria Maggiore, S. Pietro in vincoli κ. ἄ.) ἡ πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς στοὰ ἔχει συγχωνευθῆ μετὸν δυτικὸν τοῖχον, τὸν ὁποῖον καὶ ἀντικαθιστᾷ.

Ἐπιπλέον ὅμως καὶ μακρὰ σειρὰ βασιλικῶν, αἱ ὀποῖαι, ἂν καὶ στεροῦνται Αἰθρίου, ἔχουν ἐν τούτοις δύο εἰσόδους εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν κατὰ τὰ ἄκρα αὐτῆς (Βασιλικὴ Ἐρεσοῦ Λέσβου) ἢ μίαν ὄχι εἰς τὸ μέσον, ἀλλὰ εἰς τὸ ἄκρον (Βασιλ. Λήμνου, Βοσκοχωρίου παρὰ τὴν Κοζάνην, Λαί Θεσσαλίας κ. ἄ.) ἢ καὶ τρεῖς, ἡ μεσαία ὅμως τῶν ὁποίων δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον (Βασ. Στόβων κ. ἄ.).

Ἀπὸ τὰ ὀλίγα αὐτὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα εὔκολον θὰ ἦτο νὰ πολλαπλασιασθοῦν, καταφαίνεται ὅτι αἱ δύο κατὰ τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἴσοδοι οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ Αἶθριον, διότι ὑπάρχουν καὶ εἰς σειρὰν ὅλην βασιλικῶν, στερουμένων Αἰθρίου. Αἱ δύο αὐταὶ κατὰ τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς θύραι καὶ τὸ εἰς τὸ μέσον τρίλοβον παράθυρον θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ εἴπῃ ὅτι ὀφείλονται εἰς συνθήειαν, ἐπιχωριάζουσαν πιθανῶς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως δεικνύει ἡ βασιλικὴ τοῦ Στουδίου, ἴσως δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Ἄγια Σοφία.

Ἡ συσχέτισις ὅμως τῶν στοῶν τοῦ Αἰθρίου πρὸς τὰς δύο αὐτὰς εἰσόδους κατὰ τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς δὲν φαίνεται πιθανὴ καὶ δι' ἄλ-

Εἰκ. 8. Μονόγραμμα ἐπὶ πλίνθου εὐρεθείσης εἰς τὴν Ἀχειροποίητον.

λον ακόμη λόγον. Ὁ κ. Πελεκ. συμπεραίνει ὅτι «μπαίνοντας κανείς μέσα ἀπ' τὴ μνημειώδη πύλη τοῦ αἰθρίου, ἀκολουθοῦσε τὶς στοῆς καὶ ἔφτανε στὶς πλάγιες πύλες (δηλ. τοῦ ναοῦ), τὶς μόνες ὑπάρχουσες. Ἦταν μιὰ λογικὴ πορεία πρὸς ὁδηγοῦσε στὸ νάρθηκα» ("Ἐνθ' ἄν. 16). Ἄλλ' αὐτὴ δὲν ἦτο ἡ «λογικὴ πορεία», διότι ὁ πιστός, προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ναόν, ἔπρεπε νὰ νιφθῆ εἰς τὴν Φιάλην, δηλαδὴ εἰς τὴν κρήνην, ἡ ὁποία κατὰ κανόνα εὐρίσκετο εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Αἰθρίου, εἴτε, συνηθέστερον, εἰς τὸ μέσον εἴτε, σπανιώτερον, εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἢ δυτικὸν ἄκρον αὐτῆς. Ἡ νίψις ἦτο, κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς τοῦλάχιστον χρόνους, ἀπαραίτητος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἰς τὴν Ἁγ. Σοφίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ὑπενθύμιζεν εἰς τοὺς εἰσερχομένους ἢ περίφημος ἐπὶ τῆς Φιάλης καρκινικὴ ἐπιγραφή: «Νίψον ἀνομήματα μὴ μόναν ὕψιν».

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ὁ πιστός θὰ διήρχετο ἀπὸ τὸ μέσον τῆς αὐλῆς τοῦ Αἰθρίου, διὰ νὰ εὗρῃ τὴν Φιάλην καὶ ἐκεῖθεν νὰ φθάσῃ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ, τὴν εὐρισκομένην εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Αὐτὴ συνεπῶς, ἢ διὰ μέσου τοῦ Αἰθρίου, ἦτο ἡ «λογικὴ πορεία», ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ, καὶ ὅχι ἢ διὰ τῶν πλαγίων στοῶν, ὅπως ὑπεστήριζεν ὁ κ. Πελεκανίδης, τοῦτον δὲ ἀκολουθῶν καὶ ὁ κ. Σιγάλας.

Ἄλλὰ καὶ ἡ γνώμη τοῦ κ. Lemerle, ὅτι αἱ εἰς τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἵσοδοι σκοπὸν εἶχον νὰ προστατεύσουν τὰ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, καὶ μάλιστα τὰ εἰς τὸ Ἱερόν, τελούμενα ἀπὸ τὰ βλέμματα τῶν ἔξωθεν διερχομένων, δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ ἀπολύτως. Αἱ εἵσοδοι τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν ἐκλείοντο διὰ παραπετασμάτων καὶ ὅταν ἀκόμη τὰ θυροφυλλὰ τῶν ξυλίνων ἢ μεταλλίνων ἐκεῖ θυρῶν ἦσαν ἀνοικτά. Τοῦτο πιστοποιοῦσιν αἱ ἐπὶ τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τῶν τοιχογραφιῶν, καθὼς καὶ αἱ εἰς τὰς μικρογραφίας τῶν χειρογράφων διασωθεῖσαι παραστάσεις ναῶν. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν τοιούτων ἀπεικονίσεων ἀναφέρω τὸ πασίγνωστον ψηφιδωτὸν μὲ τὴν εἰκόνα τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας καὶ τῆς ἀκολουθίας τῆς εἰς τὸν Ἁγιον Βιτάλιον τῆς Ραβέννας. Ἡ σκηνὴ ἐκεῖ ἐκτυλίσσεται, ὡς γνωστόν, εἰς τὸ Αἶθριον, τὸ ὁποῖον ὑποδηλώνει τὸ εἰκονιζόμενον ἀναβρυτήριο, δηλαδὴ ἡ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Αἰθρίου εὐρισκομένη Φιάλη. Ὁ προηγούμενος τῆς Θεοδώρας εὐνοῦχος ἀνεγείρει τὸ παραπέτασμα, τὸ κλείει τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ, ἵνα διέλθῃ ἡ αὐτοκράτειρα μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς. Τοιαῦτα δὲ παραπετάσματα (βῆλα) δὲν ὑπῆρχον μόνον εἰς τὰς ἑξωτερικὰς εἰσοδοὺς τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἀνοίγματα, τὰ ὁδηγοῦντα ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναόν. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ ὄνομασία τοῦ Τριβήλου, τὴν ὁποῖαν ἔφερον, ὡς ρητῶς τὰ κείμενα μαρτυροῦσι, τὸ ἐκ τῶν τριῶν τόξων στηριζομένων ἐπὶ δύο κίονων ἀνοίγμα εἰς τὸν ναόν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, πιθανῶς δὲ καὶ τὸ ἐντελῶς ὁμοίον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀχειροποιήτου.

Τὰ παραπετάσματα αὐτὰ εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἀνοίγματα εἶχον πιθανώτατα λόγον λειτουργικόν, σχετιζόμενα ἴσως πρὸς τοὺς κατηχομένους καὶ τοὺς προσκλαίοντας. Πάντως ὁμως καὶ αὐτὰ ἠδύνατο νὰ προστατεύσουν τὸν ναὸν καὶ τὸ Ἱερόν ἀπὸ τὰ βλέμματα τῶν ἔξωθεν διερχομένων.

Κατὰ ταῦτα ἡ μόνη ἐρμηνεία, ἡ δυναμένη νὰ δώσῃ μίαν εὐσταθοῦσαν ὀπωδήποτε λύσιν εἰς τὸ περιεργον αὐτὸ πρόβλημα τῶν δύο θυρῶν κατὰ τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν βασιλικῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ἔξακολουθεῖ, νομίζω, ἀκόμη νὰ εἶναι ἡ ἀρχικῶς ὑπὸ κ. Ὁρλάνδου, ἀργότερον δὲ καὶ ὑπ' ἐμοῦ διατυπωθεῖσα. Ταύτην ἐξ ἄλλου ἐνισχύει καὶ ἡ ἐντελῶς ἀνάλογος διάταξις τῶν θυρῶν, ἡ παρατηρουμένη εἰς τὸν ὑπ' ἐμοῦ ἄλλοτε μελετηθέντα βυζαντινὸν λουτρῶνα τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἡ μὴ ἀντιστοιχία τῶν ἔξωτερικῶν θυρῶν πρὸς τὰς ἀπὸ τοῦ προδόμου ὀδηγούσας εἰς τὸ ἔσωτερικὸν ὡς μόνον λόγον ἔχει τὴν ἀποφυγὴν τῆς εἰσορμήσεως τοῦ ἀέρος. (Βλ. Ἐπειρηίδα τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. 5, 1940, 90, πρβ. καὶ τὰ διαγράμματα εἰς τὰς σ. 84 καὶ 85).

Τὸ ὅτι δὲ τέλος ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐδόθη, κατὰ τὸν κ. Σιγάλαν, ἀπὸ «μερικὸς ἐντελῶς λαϊκὰ σκεπτομένους» δὲν νομίζω ὅτι εἶναι μειονεκτικὸν δι' αὐτήν. Ὁ λαὸς μὲ τὴν πεῖραν του καὶ τὸν πρακτικόν του νοῦν εἶναι πολὺ σοφώτερος τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἐπιστημονικῶς σκεπτομένων.